

ZELFSTANDIG WERKEN

Achtergronden, aanpak en materialen

Inhoud

basis voor uw onderwijs

Mercuriusweg 14 4051 CV - Ochten - Telefoon 0344-647608.

1	<u>Zelfstandig werken als continue vaardigheid</u>	Pag.
1.1	Ervaringen met zelfstandig werken als vernieuwing	3
1.2	Problemen bij zelfstandig werken	5
1.3	De historie van zelfstandig werken	6
1.4	Doelstellingen van zelfstandig werken	7
1.5	Voorwaarden bij de invoering van zelfstandig werken	8
2	<u>Zelfstandig werken: een doe-het-zelfaanpak</u>	
2.1	Inleiding	9
2.2	Stappen bij de invoering van zelfstandig werken	10
2.3	Toelichting bij de verschillende stappen	12
2.4	Literatuur zelfstandig werken	21
	<u>Bijlagen</u>	
	Bijlage 1: Observatieformulier zelfstandig werken: startfase	22
	Bijlage 2: Observatieformulier zelfstandig werken: na de startfase	23
	Bijlage 3: Plan voor speciale leerhulp	24
	Bijlage 4: Weektaken en weekplanning	25
	Bijlage 5: Dagtaken en dagplanning	26

1	<u>Zelfstandig werken als continue vaardigheid</u>
1.1	<u>Ervaringen met zelfstandig werken als vernieuwing</u>
	Al vele jaren is zelfstandig werken een van de meest belangrijke onderwerpen in de reguliere basisschool.

De nieuwe basisschool

basis voor uw onderwijs

Mercuriusweg 14 4051 CV - Ochten - Telefoon 0344-647608.

Het thema zelfstandig werken heeft in het basisonderwijs nog altijd niet aan actualiteit ingeboet. Een school waarin kinderen zelfstandig kunnen werken, is wezenlijk voor het realiseren van basisonderwijs, zoals in de Wet op het primair onderwijs wordt bedoeld. Indien een uitgangspunt van deze wet, een ononderbroken ontwikkelingsgang van de leerling, daadwerkelijk in de klas gestalte moet krijgen, dan zal de dagelijkse klassenorganisatie zodanig moeten zijn ingericht dat zelfstandig werken mogelijk wordt. Op die manier kan tegemoet worden gekomen aan de eigen ontwikkelingsgang van kinderen. Tevens kan de noodzakelijke differentiatie ofwel het rekening houden met verschillen tussen leerlingen worden gerealiseerd. Zelfstandig werken kent naast een organisatorisch aspect ook een aantal pedagogische doelstellingen die overeenkomen met de algemene doelstellingen van de Wet op het primair onderwijs.

Verloop van de vernieuwingen

Waarom nu weer een uitgave over zelfstandig werken?

In de praktijk blijkt dat binnen één, twee, drie jaar de vernieuwingen langzaam wegzakken en soms zelfs bijna geheel verdwijnen. Dit geldt vooral bij vernieuwingen waarbij er vanuit wordt gegaan dat het gedrag van leerkrachten en kinderen wezenlijk is veranderd. Een en ander heeft te maken met onze kennis over hoe vernieuwingen in de praktijk gestalte krijgen. Eerst is er een fase van *kennismaken met* een vernieuwing. De leerkrachten horen van een nieuwe aanpak en leren begrijpen wat het inhoudt en hoe de vernieuwing georganiseerd is. De volgende fase is de fase van *acceptatie*. Leerkrachten raken ervan overtuigd dat deze vernieuwing, in dit geval zelfstandig werken, echt de moeite waard is om in de eigen school- en klassenpraktijk in te voeren. Tot voor kort werd aangenomen dat als men de vernieuwing had geaccepteerd deze ook was gerealiseerd. De praktijk van het onderwijs heeft echter uitgewezen dat, dat lang niet het geval is. Na deze fase begint pas de moeilijke en lange fase van de daadwerkelijke *invoering*. Pas als in de praktijk van de klas ook daadwerkelijk wat verandert, is de invoering succesvol.

In het vakjargon wordt deze fase de implementatie genoemd. Nascholers en begeleiders hebben in de afgelopen jaren in Nederland geleerd dat vooral deze fase van de implementatie voor de praktijk van het onderwijs van ontzettend groot belang is. Bij de implementatie van het thema zelfstandig werken dient veel aandacht te worden gegeven aan het daadwerkelijk stapsgewijs invoeren en het reflecteren op de genomen stappen. Uit onderzoek blijkt dat, zelfs wanneer men met veel energie, aandacht en enthousiasme een vernieuwing concreet heeft ingevoerd, dit nog geen garantie biedt dat de vernieuwing in de school blijft functioneren.

Wanneer niet op een of andere wijze de ingevoerde vernieuwing wordt bijgehouden en regelmatig wordt gestimuleerd, verloopt de vernieuwing langzamerhand en verdwijnt soms zelfs geheel. Vandaar dat de laatste jaren in de literatuur over vernieuwing in het onderwijs aandacht wordt gevraagd voor de fase van de *bestendiging*. In de praktijk van het invoeren van vernieuwingen in het Nederlandse onderwijs blijkt dat een goede aanpak ervan nog lang niet gevonden is.

Geschikte materialen

Zelfstandig werken staat of valt met de beschikbaarheid van daarvoor bruikbaar materiaal. Ook op dit terrein zijn er veel ontwikkelingen. Deze uitgave geeft een praktisch overzicht.

basis voor uw onderwijs

Mercuriusweg 14 4051 CV - Ochten - Telefoon 0344-647608.

Verdwijnen van zelfstandig werken

De energie die in het verleden gestoken is in de invoering van zelfstandig werken, is geen garantie dat in scholen zelfstandig werken nog een onderdeel van de praktijk van elke dag is. Bij de invoering van allerlei veranderingen is een flexibele klassenorganisatie een voorwaarde. Zelfstandig werken is op dit moment nog altijd actueel en zal dat ook de komende jaren blijven. Het blijkt noodzakelijk het zelfstandig werken met elkaar regelmatig weer op te frissen. Het is aan te bevelen de bedoelde vernieuwing regelmatig systematisch te evalueren.

Doe-het-zelfaanpak

Hier wordt een beknopte *doe-het-zelfaanpak* beschreven die een school in staat stelt het oude niveau van daadwerkelijke invoering zoals in de school gewenst is, terug te halen. Natuurlijk is de *snelheid van* het doorlopen van de hier beschreven stappen sterk afhankelijk van de mate waarin nog elementen van zelfstandig werken in de praktijk zijn overgebleven. Of anders gezegd, in hoeverre het zelfstandig werken in de praktijk van de klas is weggezakt. De in deze brochure beschreven stapsgewijze doe-het-zelfaanpak is óók geschikt voor een eerste invoering in scholen voor basis- en speciaal onderwijs. In de regel zal er dan meer tijd met de invoering gemoeid zijn. In principe kan een team met deze *doe-het-zelfaanpak* het zelfstandig werken zelf realiseren. Het verdient aanbeveling dat het team daarbij steun van anderen krijgt, bijvoorbeeld van een onderwijsbegeleider.

Mogelijkheden van

Een algemeen erkend probleem bij zelfstandig werken is, dat de meeste onderwijskeuzepakketten niet als *vanzelf* geschikt zijn om zelfstandig werken in de praktijk te kunnen uitvoeren. Veel methoden gaan uit van een klassikale, frontale aanpak. In vergelijking met vroeger zijn veel methoden vakinhoudelijk sterk veranderd en vernieuwd. Voor wat betreft de mogelijkheid om met deze methoden zelfstandig te werken is er in grote lijnen echter niet veel veranderd. In deze uitgave wordt daarom een overzicht gegeven van materialen die geschikt zijn voor zelfstandig werken.

1.2 Problemen bij zelfstandig werken

In veel scholen worden het belang en de reikwijdte van zelfstandig werken sterk onderschat. Te weinig wordt onderkend dat zelfstandig werken door de kinderen én door de leerkracht geleerd moet worden.

Er zijn nogal wat leerkrachten die wanneer ze kennis nemen van een cursus zelfstandig werken, van mening zijn dat zij dat al lang in de klas praktiseren.

Ze vinden dat zo'n aanpak voor hen niets nieuws bevat.

Dat zal ook het geval zijn bij het lezen van de stappen in deze uitgave.

Complexiteit van zelfstandig werken

Natuurlijk is het zo dat een leerkracht elementen van zelfstandig werken in zijn of haar klassenpraktijk kan herkennen. Zelfstandig werken vereist echter niet alleen een globale bereidheid tot implementatie bij de leraar, maar ook precieze afspraken en regels waar alle kinderen en leraren zich aan dienen te houden.

Bovendien zal er sprake moeten zijn van uniformiteit wat betreft deze afspraken binnen de school.

Zelfstandig werken vereist continuïteit en regelmaat in de interne schoolorganisatie. Vaste patronen die gelden ten aanzien van zelfstandig werken moeten worden *ingeslepen*.

Zelfstandig werken geldt voor alle leerlingen van de basisschool.

Zelfstandig werken kan ook worden toegepast bij alle leer- en vormingsgebieden en bij onderdelen die zich op het eerste gezicht niet zo makkelijk lenen voor zelfstandig werken.

Verflauwing na verloop van tijd

Gemaakte afspraken in het team over frequentie, werkwijze en de te hanteren afspraken en regels hebben de neiging snel te verflauwen. Wanneer in een klas zelfstandig werken niet systematisch wordt onderhouden, verdwijnt het.

Dit wordt veroorzaakt door het feit dat zelfstandig werken enerzijds een *vaardigheid* is, die door de leerkracht en leerlingen, na geleerd te zijn, blijvend moet worden getraind. Anderzijds vereist zelfstandig werken een zekere discipline en een attitude die constant bewaakt moet blijven. Het is de kunst zelfstandig werken *blijvend* in het onderwijs elke dag te realiseren.

Op herhaling

Zelfstandig werken is voor scholen, die echt werk willen maken van de nieuwe basisschool, een *must*. Maar ook voor scholen, die wat dit betreft al verder op weg zijn, is het aan te raden de hier beschreven stappen, te bestuderen en te vergelijken met de gegroeide praktijk.

Eigenlijk zouden alle scholen zeker elke twee jaar wat betreft het zelfstandig werken systematisch *op herhaling* moeten. Goed onderwijs wordt onder andere gekenmerkt door het regelmatig evalueren van het onderwijs.

Evaluatie in een teamgebeuren.

1.3 De historie van zelfstandig werken

Voor 1980 was het begrip *zelfstandig werken* in het toenmalige lager onderwijs bijna uitsluitend bekend binnen de zogenoemde traditionele vernieuwingsscholen, zoals jenaplan-, montessori- en daltononderwijs.

Veel kleuterscholen kenden toentertijd wel al vormen van zelfstandig werken, alhoewel lang niet altijd bij alle scholen sprake was van een systematische aanpak.

Ná 1980 is de term zelfstandig werken en de inhoud ervan binnen het toen ontstane basisonderwijs bekender geworden, met name door de actieve rol die de schoolbegeleidingsdiensten bij de invoering van zelfstandig werken in die jaren speelden.

GEON-project

Zelfstandig werken zoals wij dat kennen, is in de huidige onderwijspraktijk van de basisschool ooit ontwikkeld binnen het zogenaamde GEON-project, een groot onderwijsstimuleringsproject in Nederland, dat van 1973 tot 1979 is uitgevoerd. GEON stond voor Gedifferentieerd Onderwijs en richtte zich op het ontwikkelen van stimuleringsprogramma's, vooral voor kleuterscholen en de aanvangsklassen van lagere scholen. Eén van de activiteiten van het project was het ontwikkelen voor de Nederlandse situatie van een cursus zelfstandig werken. Aan deze cursus lag een Amerikaanse minicursus zelfstandig werken ten grondslag. In het kader van het GEON-project is deze Amerikaanse cursus in de praktijk van het Nederlandse onderwijs getest en bijgesteld.

Een aantal experimenteerscholen heeft in die jaren, met behulp van een extra leidster of leerkracht vanuit het project met de cursus geëxperimenteerd. Op deze wijze werd veel know-how verzameld over de invoeringsmogelijkheden van zelfstandig werken binnen het Nederlandse onderwijs.

GEON-brochure

Na afloop van het GEON-project bleek, dat een aantal verworvenheden nauwelijks tot de rest van het onderwijs in Nederland was doorgedrongen. Met behulp van extra subsidie, is een aantal verworvenheden uit het project door de Landelijke Pedagogische Centra omgewerkt tot een minicursus, die in het reguliere onderwijs te gebruiken viel. Vooral schoolbegeleidingsdiensten werden aangespoord de zo ontwikkelde minicursus in het onderwijs te introduceren. In de praktijk van de begeleiding bleek de betreffende minicursus niet altijd even geschikt. De inhoud was zeer waardevol maar de aanpak liet wat betreft systematiek en stapsgewijze invoering in een school zeker te wensen over. Een ander probleem was dat de cursus zich alleen richtte op de leeftijdsgroepen van de 4-tot 8-jarigen. De meeste begeleidingsdiensten hebben voor gebruik in hun eigen regio toen op basis van het GEON-materiaal een eigen, vaak een meer uitgebreide systematische cursus ontwikkeld.

Invoering op grote schaal

Met behulp van het GEON-materiaal is in de jaren tachtig door schoolbegeleidingsdiensten het thema zelfstandig werken op grote schaal binnen het onderwijs ingevoerd.

De invoering ervan bleek achteraf een van de meest succesvolle innovaties die ooit door de schoolbegeleidingsdiensten zijn opgezet.

Inpassing binnen klassenmanagement

De laatste jaren is er veel aandacht voor klassenmanagement, te denken valt aan: groepswerk, effectief gebruik van leertijd en differentiatie. Zelfstandig werken blijkt daarbij steeds de kern van een effectief klassenmanagement. In de bijgevoegde literatuurlijst is een overzicht gegeven van relevante praktijk gerichte literatuur over klassenmanagement en zelfstandig werken in de praktijk.

basis voor uw onderwijs

Mercuriusweg 14 4051 CV - Ochten - Telefoon 0344-647608.

1.4 Doelstellingen van zelfstandig werken

De belangrijkste doelstelling van zelfstandig werken is: het zodanig beïnvloeden van de *klassen- en schoolorganisatie* dat door leerlingen zelfstandig kan worden gewerkt. Door het invoeren van zelfstandig werken zijn de leerlingen niet steeds afhankelijk van de leraar. Hij hoeft niet steeds overal *bij* te zijn. De leerling hoeft niet meer voor elk wisselstuk naar de leerkracht te stappen. Het kind heeft geleerd problemen en probleempjes eerst zelf op te lossen of de oplossing op te schorten. Op deze wijze komt er voor de leerkracht tijd vrij die deze voor een intensieve begeleiding hard nodig heeft.

In het verlengde hiervan opent zelfstandig werken ook de weg naar meer *differentiatie*. Differentiatie naar instructie, naar inhoud, maar ook naar verwerkingsdiepte en interesse.

De in een basisschool vaak noodzakelijke *individualisering*, één van de doelstellingen van het basisonderwijs, kan via zelfstandig werken gestalte krijgen. Van het begin af aan is zelfstandig werken ook verbonden geweest met *zorgverbreding* of *adaptiefonderwijs*. In het kader van het GEON-project werd toentertijd tijd en energie, die door zelfstandig werken bij de leerkracht vrijkwam, vooral ingezet voor de zogenoemde speciale leerhulp. Onder speciale leerhulp werd verstaan het extra aandacht geven aan kinderen die, om wat voor reden dan ook, uit de boot dreigden te vallen. Deze speciale leerhulp werd gerealiseerd met behulp van korte handelingsplannen voor de betreffende kinderen. Zelfstandig werken geeft bovendien ruimte om extra aandacht te geven aan kinderen die voor kortere of langere tijd ziek zijn geweest.

Pedagogische doelstellingen

Zelfstandig werken vervult ook een aantal *pedagogische doelstellingen*. Het brengen van kinderen tot een grote mate van zelfstandigheid is een pedagogische doelstelling van de eerste orde. Kinderen leren door zelfstandig werken verantwoordelijkheid voor zich zelf te nemen, tevens leren ze te werken onder eigen verantwoordelijkheid. Kinderen kunnen door middel van zelfstandig werken ook leren om hun mogelijkheden werkenderwijs beter in te schatten. Ze oefenen de vaardigheid om als het nodig is, zelfstandig beslissingen te nemen en keuzen te maken. Zelfstandig werken kent ook doelstellingen op het gebied van *sociale vaardigheden*.

Kinderen leren bij zelfstandig werken regels in acht te nemen die idealiter met de groep zijn vastgesteld en die voor de hele groep tijdens zelfstandig werken gelden. Leerlingen leren daarbij om elkaar, binnen bepaalde afgesproken regels, te helpen. Voorts leren ze om aan elkaar, dus niet alleen aan de leerkracht, hulp te vragen en hulp te accepteren. Tot slot is zelfstandig werken als attitude en vaardigheid een niet te onderschatten *voorbereiding* op vervolgonderwijs. In dit onderwijs wordt immers in hoge mate een beroep gedaan op zelfstandigheid.

1.5 Voorwaarden bij de invoering van zelfstandig werken

Teamactiviteiten

basis voor uw onderwijs

Mercuriusweg 14 4051 CV - Ochten - Telefoon 0344-647608.

Wil zelfstandig werken met succes worden ingevoerd, dan is het noodzakelijk dat bij de start aan een aantal belangrijke voorwaarden wordt voldaan. Invoering van zelfstandig werken moet behoren tot de schoolontwikkelingen en dient een *teamactiviteit* te zijn, waarin alle leerkrachten participeren.

Een en ander moet leiden tot afspraken, regels en gewoonten die in de hele school gelden. Bij de start van zelfstandig werken is het probleem dat de beginsituatie per leerkracht nogal verschilt. Zo zijn de leerkrachten van groep 1 en 2 vaak al meer vertrouwd met elementen van zelfstandig werken dan andere leerkrachten uit de school. Maar ook bij die leerkrachten kunnen de verschillen aanzienlijk zijn.

Het is wezenlijk dat het team deze verschillen serieus neemt en het thema zelfstandig werken als schoolontwikkeling interpreteert.

Motivatie en openheid

Een andere belangrijke voorwaarde is dat alle betrokkenen gemotiveerd moeten zijn om met zelfstandig werken aan de slag te gaan. Vooral de houding van *dit is niets nieuws* of *dat doen we al lang* zo is vaak een teken voor onvoldoende motivatie bij de leraren om de implementatie te ondersteunen.

Er moet binnen het team bereidheid bestaan om open met elkaar te spreken over de ervaringen met de verschillende stappen die in het implementatieproces genomen moeten worden. Van belang is dat elke leerkracht problemen of tegenslagen op een open manier in een teamspreking durft in te brengen. Aan het *open* bespreken van problemen zijn veel teams nog niet gewend. Teams die dit niet doen zijn vaak te herkennen aan het feit dat in de teamvergadering alleen maar korte succesverhaaltjes worden verteld zonder dat er erg diep op de zaken wordt ingegaan.

Hulp van externen

Het inschakelen van een begeleider van een schoolbegeleidingsdienst of het volgen van een nascholingscursus bij de implementatie van zelfstandig werken kan in een hierboven beschreven situatie positief werken. Afgesproken kan worden dat de begeleider of nascholer in de klas observeert en zijn bevindingen met de betreffende leerkracht of met het hele team doorspreekt. Gebleken is dat dit soort rechtstreekse feedback een succesvolle implementatie kan bevorderen.

Door zo'n maatregel kan zelfstandig werken ineens een stuk concreetheid krijgen die het daarvoor ontbeerde.

In veel situaties is ook het maken van een video-opname in de verschillende klassen zeer doeltreffend. Vooral wanneer de betreffende opname gezamenlijk met de betrokkene bekeken en geanalyseerd wordt.

Schoolteams die gekenmerkt worden door een open opstelling zijn zelfs in staat om dit met alle collega's te doen. Dat hier een veilige vertrouwde sfeer voor nodig is, behoeft geen betoog. Wanneer het gezamenlijk bespreken in een goede sfeer gebeurt, is het leereffect zeer groot.

2 Zelfstandig werken. Een doe-het-zelfaanpak

2.1 Inleiding

Stapsgewijze opbouw

basis voor uw onderwijs

Mercuriusweg 14 4051 CV - Ochten - Telefoon 0344-647608.

Bij de implementatie van zelfstandig werken kan een aantal stappen worden onderscheiden. Een externe begeleider dient er voor te zorgen dat het team in het rechte spoor blijft. Kenmerk van de hier beschreven doe-het-zelfaanpak is, dat er gewerkt wordt met een gestructureerde stapsgewijze opbouw. Zo'n opbouw geeft houvast. Wanneer stap na stap serieus wordt gevolgd, kan er in feite maar weinig misgaan.

De hier omschreven stappen zijn alle noodzakelijk.

Stap 6: *het organiseren van microlessen* hoeft alleen te worden uitgevoerd, wanneer blijkt dat een aantal kinderen het zelfstandig werken maar niet onder de knie kan krijgen. De noodzaak van het invoeren van microlessen is dus afhankelijk van de situatie. De stappen 12 tot en met 14 betreffen een verdere uitbouw. Naar keuze van het team kunnen deze stappen eventueel óók nog worden gezet. Ze zijn niet wezenlijk voor een vruchtbare implementatie.

Bespreking van de stappen

In principe dient elke stap te worden voorbereid in een teambespreking en, nog wezenlijker, elke stap moet worden gevolgd door een nabespreking.

Gedurende zo'n bespreking kunnen er ook weer afspraken worden gemaakt voor een volgende fase. Steeds worden in het overzicht naast de activiteiten in de klas, de verschillende teamactiviteiten vermeld. In paragraaf 2.3 worden de verschillende stappen toegelicht.

2.2 Stappen bij de invoering van zelfstandig werken

Activiteiten in de klas	Teamactiviteiten
Stap 1: - Introductie van zelfstandig werken door een startles observatie door de leerkracht tijdens de startles	- gezamenlijke afspraken over de startles - nabespreking in het team van de observaties
Stap 2:	- gezamenlijke afspraken over de aanpak

<ul style="list-style-type: none"> - kringgesprek over de werkwijze zelfstandig werken 	<p>van het kringgesprek</p> <ul style="list-style-type: none"> - nabespreking van de kring - gesprekken
<p>Stap 3:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zelfstandig werken in de praktijk en observatie door de leerkracht 	<ul style="list-style-type: none"> - bespreken zelfstandig werken in de klas - nabespreken van de observaties - afspraken over de frequentie van zelfstandig werken in deze fase, de duur van zelfstandig werken, en bij welke vakken
<p>Stap 4:</p> <ul style="list-style-type: none"> - kringgesprek over uitgestelde aandacht 	<ul style="list-style-type: none"> - gezamenlijke afspraken over de aanpak van het kringgesprek uitgestelde aandacht
<p>Stap 5:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zelfstandig werken in de praktijk, observatie door de leerkracht en een nagesprek (feedbackgesprek) 	<ul style="list-style-type: none"> - nabespreking van de observaties - met behulp van de observaties nabespreken van de feedbackgesprekken in de klas
<p>Stap 6: <i>indien nodig</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - organiseren van microlessen <p>Stap 7:</p> <ul style="list-style-type: none"> - kringgesprek over het oplossen van moeilijke situaties tijdens het zelfstandig werken 	<ul style="list-style-type: none"> - afspraken maken over de microlessen: noodzaak, welke kinderen, en de organisatie - gezamenlijke afspraken over de aanpak van het kringgesprek - nabespreken kringgesprek

Stap 8: - maken van afspraken met de kinderen over materiaal- en werkproblemen, en vervolgoopdrachten	- bespreken van de gebruikte afspraken en regels voor zelfstandig werken - vaststellen van afspraken en regels op schoolniveau
Stap 9: - regelmatig inlassen van periodes van zelfstandig werken; afbouwen van de feedbackgesprekken	- afspraken over frequentie, duur en welke vakken
Stap 10: - loslaten van observatie door de leerkracht	- afspraken over de invulling van de vrijgekomen tijd
Stap 11: - regelmatig toepassen van zelfstandig werken bij verschillende vakken	
Eventuele verdere stappen	
Stap 12: - uitvoeren van speciale leerhulp tijdens zelfstandig werken	- afspraken over de aanpak, en het opstellen handelingsplannen - nabespreken van de effecten
Stap 13:	- aanpassen van methoden en materialen voor zelfstandig gebruik
Stap 14:	- vastleggen in het school(werk)plan

2.3 Toelichting bij de verschillende stappen

Stap 1: Introductie van zelfstandig werken door middel van een startles

Voorbereiding in het team

Aandachtspunten vooraf

Voorafgaand aan het eerste uitproberen van zelfstandig werken in een klas, begint u met een werkbespreking in het team.

Belangrijke aandachtspunten in het gesprek zijn:

- U bepaalt zelf hoe lang u wilt proberen de klas zonder direct ingrijpen zelfstandig te laten functioneren.
Voor de ene leerkracht kan dat vijf minuten zijn en voor een ander tien minuten. Respecteer in ieder geval de keuze/inschatting van iedere individuele leerkracht.

Bovendien geldt:

- Bepaal bij welk vak of bij welke activiteit zelfstandig werken in deze groep de meeste kans van slagen heeft.
- Kies voor de eerste startactiviteit een rustig moment, bijvoorbeeld aan het begin van de ochtend of het begin van de middag.
- Leg de afspraken die worden gemaakt vast, bijvoorbeeld in de notulen van de teamvergadering.
Noteer ook een en ander op het observatieformulier (zie bijlage 1).

<u>Duur:</u>	<i>10 minuten</i>
Vakken en opdrachten:	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Maken van werkblad nr. 18</i> - <i>Overnemen van de bordrijwoorden in het schrift</i>
Klas en leerkracht	<ul style="list-style-type: none"> - <i>groep 3/4, J. Jansen</i>

Uitproberen in de klas

Introductie

Wanneer u een en ander in de klas uitprobeert, is de introductie van groot belang.

- Vertel de verschillende groepen zo duidelijk mogelijk wat de opdracht is. Schrijf deze opdracht zo mogelijk op het bord.
- Zeg de kinderen dat bijvoorbeeld gedurende tien minuten (afhankelijk van wat is voorgenomen) u beslist niet gestoord kan worden.
- Geef een duidelijk startsignaal en houd vervolgens de tijd goed bij.
- Geef tijdig aan wanneer de fase van het zelfstandig werken is afgelopen.

Tijdens het zelfstandig werken

Niet reageren

- Negeer leerlingen die toch naar u toekomen.
- Grijp niet in als zaken niet lopen zoals u wenst.
Een uitzondering moet natuurlijk worden gemaakt voor noodsituaties. Aarzel dan niet om in te grijpen en het "experiment" op dat moment te beëindigen.

Observatie

Observatie door leerkracht

- Observeer tijdens het zelfstandig werken met behulp van het formulier *startfase* (bijlage 1) Noteer in de verschillende kolommen de naam van een kind indien dit van toepassing is. Geef eventueel met steekwoorden een toelichting.
- Noteer in de linkerkolom het tijdstip. Werk hierbij in chronologische volgorde, van boven naar beneden. De tijd links moet dus corresponderen met de naam van een kind in een bepaalde kolom.

Nabespreking

- Bespreek met behulp van de ingevulde formulieren in het team ieders ervaringen met startfase.
Aan te bevelen is om elk teamlid vooraf een kopie te verschaffen van alle ingevulde observatieverslagen. Bespreek met elkaar hoe het komende kringgesprek in de groep over zelfstandig werken zal worden opgezet.

Stap 2: Kringgesprek over begrip zelfstandig werken

In de klas

Doel kring gesprek

- Doel van het kringgesprek is dat de kinderen begrijpen wat zelfstandig werken is. Zelfstandig werken zal voor de meeste kinderen in dit stadium iets zijn waar ze zich

weinig concreets bij kunnen voorstellen.

Van belang is daarom om uit te gaan van de ervaring van de kinderen zelf.

1. *Vraag* kinderen voorbeelden te geven van zaken die ze op school, thuis of buiten helemaal zelf doen, dat wil zeggen zonder hulp van anderen. Te denken valt aan:
  - een spelletje dat je helemaal alleen kunt doen ;
  - jezelf wassen, aankleden enz. ;
  - zelfstandig in de klas de planten water geven;
  - zelfstandig in de klas schriften uitdelen of ophalen;
  - zelfstandig je leesboek gaan omruilen.

2. *Stimuleer* de kinderen met voorbeelden te komen.
Werk dit in het kringgesprek verder uit.
3. *Laat* bij jonge kinderen een situatie uitspelen.
4. *Vat* steeds samen wat essentieel is ten aanzien van het zelfstandige in de voorbeelden.
5. *Beëindig* het kringgesprek met te verwijzen naar het gebeuren bij de startles.
Geef aan dat, dat zelfstandig werken is en dat het in de klas van nu af aan wordt toegepast. Vertel bovendien wat de essentie is van zelfstandig werken in de klas. Het kenmerk is dat de kinderen een tijdje werken zonder voortdurende begeleiding van de leerkracht en in die periode niet altijd een beroep kunnen doen op de leerkracht.

Nabespreking

Besprek de gehouden kringgesprekken in het schoolteam.

Stap 3: Zelfstandig werken in de praktijk en observatie door leerkracht observatie door de leerkracht

Voorbespreking

Afspraken

Maak nieuwe afspraken over het uitproberen van zelfstandig werken.

Aan de orde moet daarbij komen:

- De vakken en leeractiviteiten die voor zelfstandig werken het meest geschikt zijn (kan per groep verschillend zijn).
- De frequentie en het tijdstip, bijvoorbeeld twee keer per week en wel op dinsdag- en donderdagmorgen.

basis voor uw onderwijs

Mercuriusweg 14 4051 CV - Ochten - Telefoon 0344-647608.

- De duur, laat bij het vaststellen hiervan de ervaringen uit de startles meespelen. Als het toen meeviel, probeer dan een langere periode. Als het tegenviel voorlopig de periode niet uitbreiden eventueel zelfs inkorten.

In de klas

Stopbord

- Geef duidelijk aan dat het zelfstandig werken gaat beginnen, verwijs in het kort naar het besprokene in het kringgesprek.
- Geef duidelijk verschillende opdrachten.
- Vat kort samen wat essentieel is.
- Geef een duidelijk startsein. Handig hierbij is het gebruik van een zichtbaar teken, bijvoorbeeld een *stopbord* met daarin de tekst zelfstandig werken. Zet dit bord op uw bureau of hang het op een duidelijk zichtbare plaats.
- Negeer kinderen die toch naar u toe komen, hun vinger opsteken of op andere manieren iets aan u vragen.
- Observeer met behulp van het formulier (startfase) (zie bijlage 1).
- Geef duidelijk aan wanneer de *zelfstandig werkenfase* is afgesloten, draai het *zelfstandig werken- teken* om of haal het weg.

Team: Nabespreking

Bespreking van de observatie

- Bespreek met behulp van de ingevulde observatieformulieren de ervaringen.
- Maak aan de hand van de ervaringen nieuwe afspraken met betrekking tot vakken, leeractiviteiten, duur en frequentie.
- Wanneer zaken moeizaam gaan eventueel een stapje teruggaan.
- Wanneer zaken vlot en gemakkelijk verlopen probeer dan het zelfstandig werken ook uit bij andere vakken en leeractiviteiten. Verleng de duur van het zelfstandig werken.
- Essentieel is dat in deze fase de leerkracht blijft observeren en zich nog niet laat verleiden om ander werk te gaan doen.

Stap 4: Kringgesprek over uitgestelde aandacht

Vorbereiding

- Bespreek in het team welke elementen in het kringgesprek aan de orde moeten komen. Belangrijk voor het team is om zich te realiseren dat het voor een leerkracht erg moeilijk is niet direct te reageren als een kind hulp of aandacht vraagt. De beroepsattitude *direct hulp geven* zit diep ingebakken in het beroepsbeeld van onderwijsgeevenden, vooral geldt dit in groepen met jongere kinderen.
- Maak met elkaar afspraken over het systematisch aandacht geven aan alle groepen en de

kinderen na afloop van het zelfstandig werken. Ga actief de groepjes langs om het werk te bekijken en eventuele problemen kort te bespreken.

- Maak afspraken over de signalen die worden gebruikt bij zelfstandig werken, bijvoorbeeld *stopbord* (zie ook stap 3).

Activiteiten in de klas

Organiseer een kringgesprek over uitgestelde aandacht, waarbij zeker aan bod komt:

- verschil tussen wel en niet onmiddellijk reageren;
- het feit dat niet direct reageren *niet* betekent dat de leerkracht geen interesse heeft, geen controle wil uitoefenen of niet wil helpen;
- de hulp, controle en belangstelling komen nu *later*, dat wil zeggen na afloop van de periode van het zelfstandig werken. Laat kinderen zelf voorbeelden geven van vormen van uitgestelde aandacht. Wijs de kinderen er ook nadrukkelijk op dat dit de uitgestelde aandacht is waarover in het kringgesprek is gesproken.

Stap 5: Zelfstandig werken in de praktijk, observatie door de leerkracht en een direct nagesprek (feedbackgesprek)

Voorbespreking

Feedback aan de hand van de observaties

- Maak afspraken over het voeren van feedbackgesprekken met de kinderen direct na afloop van een periode zelfstandig werken.
- Maak afspraken om hierbij de observatieformulieren zelfstandig werken (zie bijlage 2) *na de startfase* te gaan gebruiken.

Activiteiten in de klas

Feedback- gesprek

- Organiseer weer een periode zelfstandig werken volgens de al vermelde regels
- Observeer met behulp van het observatieformulier *na de startfase* (zie bijlage 2). Let hierbij vooral op de kinderen of ze de afspraken goed nakomen of er blijkt van geven zelfstandig problemen op te lossen.
- Houd direct na afloop van het kringgesprek met de kinderen een nagesprek (feedbackgesprek). Vraag aan de kinderen hoe zij vonden dat de periode zelfstandig werk verlopen is. Vertel aan de kinderen met behulp van het observatieformulier wat de leerkracht zelf heeft opgemerkt. Vertel met name uitgebreid de eigen initiatieven en de goede oplossingen die kinderen hebben laten zien. In de praktijk van het invoeren van zelfstandig werken is gebleken dat directe nagesprekken met de kinderen één van de meest effectieve wijzen is om zelfstandig werken op heel concreet niveau onder de knie te krijgen. Het is verder zo dat het in de groep geven van positieve feedback naar kinderen zeer stimulerend werkt naar de betrokken leerlingen en een sterke voorbeeldfunctie heeft naar de anderen.

Nabespreking

Ervaringen uitwisselen

basis voor uw onderwijs

Mercuriusweg 14 4051 CV - Ochten - Telefoon 0344-647608.

- Bespreek de ervaringen met het feedbackgesprek aan de hand van de ingevulde observatieformulieren.
- Spreek af om vanaf nu voorlopig het zelfstandig werken steeds te laten volgen door een feedbackgesprek.

Stap 6: Organiseren van microlessen

Zelfstandig werken in een kleinere groep

- Bij de implementatie van zelfstandig werken kan het voorkomen dat een aantal kinderen achterblijft wat betreft het onder de knie krijgen van vaardigheden of het toepassen van regels. Het is aan te bevelen om voor die kinderen zogenoemde microlessen in te lassen. Een microles is in wezen niets anders dan een gewone les zelfstandig werken zoals in de klas plaatsvindt. Alleen wordt de microles georganiseerd voor een kleine groep kinderen waardoor de leerkracht deze kinderen veel intensiever kan observeren en feedback kan geven.

Team

Teamoverleg

- Bepaal in een teambespreking of er in de verschillende klassen kinderen zijn die bij het oppakken van de vaardigheid zelfstandig werken zo achterblijven dat het opzetten van microlessen gewenst is.
- Maak een groep van minimaal 2 en maximaal 10 kinderen waarvan de vaardigheden niet te ver uiteen moeten lopen.
- Bekijk of een leerkracht gedurende één of twee momenten in de komende week vrijgeroosterd kan worden om door middel van een microles intensief het zelfstandig werken te oefenen.

De ervaring is dat probleemkinderen, die aanvankelijk zelfstandig werken in groepsverband niet onder de knie krijgen, door middel van deze microlessen behoorlijk vooruitgang kunnen maken. Vooral in deze situatie is het feedbackgesprek met vooral veel positieve feedback van groot belang. Ook voor een leerkracht kan het geven van een microles zelfstandig werken effectief zijn.

Stap 7: Kringgesprek over het oplossen van moeilijke situaties tijdens het zelfstandig werken

In de nagesprekken dient veel aan de orde te komen over wat de kinderen hebben ervaren en welke problemen ze zijn tegengekomen. Meestal kan niet heel uitgebreid worden ingegaan op al deze problemen, omdat feedbackgesprekken meteen na afloop van het zelfstandig werken plaatsvinden en in principe niet al te lang mogen duren.

Het is daarom goed om nu ook een kringgesprek in te lassen waarbij de tijd wordt genomen om met elkaar te praten over moeilijke situaties die zich voor kunnen doen bij zelfstandig werken en wat voor oplossingen daarvoor kunnen worden gekozen.

Activiteiten in de klas

basis voor uw onderwijs

Mercuriusweg 14 4051 CV - Ochten - Telefoon 0344-647608.

Soorten problemen

1. Organiseer een kringgesprek waarin uitgebreid wordt ingegaan op de problemen die ontstaan tijdens het zelfstandig werken en hoe die zijn op te lossen. Probeer hierbij zoveel mogelijk aan te sluiten bij de gegevens die de diverse nagesprekken hebben opgeleverd. In het kringgesprek moeten de problemen aan de orde komen waar de kinderen tegenaan lopen tijdens zelfstandig werken. Van belang is om de problemen door de kinderen te laten aanreiken. Wanneer kinderen met weinig concrete problemen komen, kan expliciet worden gevraagd naar:
  - problemen die verband houden met het materiaal (bijvoorbeeld letterdoos valt om, mijn pen is leeg, het schrift is vol);
  - problemen die te maken hebben met het werk zelf (bijvoorbeeld een kind begrijpt een opdracht niet, loopt vast met een uitwerking of heeft iets overgeslagen);
  - problemen die ontstaan wanneer de taak af is (bijvoorbeeld wat moet een kind gaan doen als hij de opgekregen opdracht vóór de tijd heeft afgerond)
  - problemen die zich voordoen als kinderen elkaar om hulp vragen.

Komen tot oplossingen

Bij de problemen die naar voren worden gebracht, is het van belang de kinderen te stimuleren om zelf met oplossingen te komen. Het is verstandig om de oplossingen met elkaar te bespreken op hun waarde.

Let daarbij op de gevonden oplossingen positief te benaderen.

Stap 8: Maken van afspraken met de kinderen over materialen, werkproblemen en vervolgoopdrachten

Deze stap kan in een aantal situaties worden gecombineerd met de vorige stap. Het is verstandig om dit aspect met de kinderen apart te bespreken. De bedoeling hiervan is om niet alleen maar te praten over problemen en hoe je die mogelijkerwijze op zou kunnen lossen, maar ook een en ander te laten uitmonden in concrete afspraken en regels. Bovendien verdient het aanbeveling de regels *zichtbaar* te maken voor de kinderen, bijvoorbeeld door een groot vel papier voor de kinderen in de klas op te hangen. Bij diverse nabesprekingen kan dan steeds naar dit papier worden verwezen.

Team

Van belang hierbij is om deze regels en afspraken in het team te bespreken en deze te bundelen, zodat er binnen de hele school een aantal afspraken en regels op papier staan die zoveel mogelijk voor alle kinderen gelden. Gezien de leeftijd van de kinderen, de aard van een groep en de situatie moeten eigen invullingen voor afzonderlijke groepen mogelijk zijn.

Ordering van afspraken

De volgende indeling kan een hulpmiddel zijn bij het vastleggen van afspraken en regels in een team.

Afspraken en regels bij zelfstandig werken

- a. Algemene regels (bijvoorbeeld zachtjes lopen, anderen niet storen, alleen fluisterend overleggen).

basis voor uw onderwijs

Mercuriusweg 14 4051 CV - Ochten - Telefoon 0344-647608.

- b. Regels voor het gebruik van materiaal (bijvoorbeeld wat je moet doen als je schrift vol is, welke spullen mag je zelf pakken ?).
- c. Regels en afspraken rond de taak en het werk zelf (bijvoorbeeld wat je moet doen als je het niet snapt, wat je moet doen als je een fout hebt gemaakt ?).
- d. Afspraken voor onderlinge hulp (bijvoorbeeld wanneer mag je aan andere kinderen om hulp vragen en wie mag je wel en wie mag je niet wat vragen ?
Wat zijn de regels als een kind een ander kind hulp geeft, bijvoorbeeld andere kinderen niet storen, niet alleen maar de oplossing geven, maar op weg helpen).
- e. Afspraken als de leerlingen klaar zijn (bijvoorbeeld wat voor activiteiten kunnen er als keuze of als verplichting erna worden gedaan, hoe moet het gemaakte werk worden ingeleverd ?).

Stap 9: Regelmatig inlassen van periodes van zelfstandig werken, afbouwen van de feedbackgesprekken

Inmiddels is het team een fase ingegaan waarbij het zelfstandig werken al een gewoonte wordt in de school. Er is sprake van een zekere regelmaat. Het is verstandig om in het team hier definitievere afspraken over te maken. Met name is dit van belang met betrekking tot de frequentie, de duur en bij welke vakken en leeronderdelen dit kan plaatsvinden. Wanneer het zelfstandig werken volgens de regels verloopt, kan ook gestopt worden met de feedbackgesprekken. Wel blijft het van belang deze niet helemaal te beëindigen, maar afhankelijk van de situatie eenmaal per drie of vier weken nog eens te herhalen.

Stap 10: Het loslaten van de observatie door de leerkracht

Wanneer het zelfstandig werken in de klas goed verloopt, komt er een moment dat de leerkracht kan stoppen met de observatie. Eén van de doelstellingen van zelfstandig werken, het vrijmaken van tijd voor de leerkracht om andere zaken te doen, is nu bereikt.

Nieuwe activiteiten van de leerkracht

In het team zullen nu nieuwe afspraken moeten worden gemaakt over de invulling van de vrijgekomen tijd. Het rooster en de organisatie van de klas kan nu zo worden opgezet dat de periodes zelfstandig werken door de leerkracht worden gebruikt om aan kinderen of groepjes extra aandacht te geven.

Ook kan, in het kader van zorgverbreding, worden gekozen voor de invoering van speciale leerhulp tijdens het zelfstandig werken (zie stap 12).

Stap 11: Regelmatig toepassen van zelfstandig werken bij verschillende vakken

Er is nu een situatie ontstaan waarbij zelfstandig werken voor de school gemeengoed is geworden. Het is van belang om de zelfstandig werken-momenten op vaste tijdstippen in een week te laten plaatsvinden.

Een school zal naar een situatie moeten toegroeien waarin dagelijks het zelfstandig werken wordt toegepast.

In deze fase zijn een aantal opmerkingen nog van belang.

- Pas zelfstandig werken niet alleen toe bij vakken en leeractiviteiten waar dat tamelijk makkelijk gaat. Zelfstandig werken kan ook bij vakken worden toegepast waar dit op het eerste oog niet

zo voor de hand ligt.

- Blijf op gezette tijden door middel van een feedbackgesprek aandacht geven aan de regels en afspraken.

Wanneer zelfstandig werken enige weken goed is verlopen, ontstaat er vanzelf een situatie, waarbij regels en afspraken verflauwen. Blijf als leerkracht steeds het eigene van het zelfstandig werken en de daaraan verbonden afspraken en regels, benadrukken.

Stap 12: Uitvoering van speciale leerhulp tijdens zelfstandig werken

Het kan een keuze van het team zijn de vrijgekomen tijd voor zelfstandig werken te gebruiken om bijvoorbeeld in het kader van zorgverbreding, speciale leerhulp te verzorgen. Deze tijd kan effectief worden gebruikt wanneer hierbij heel taakgericht wordt gewerkt. Dat wil zeggen dat er in het team afgesproken wordt welke kinderen voor speciale hulp in aanmerking komen en wát daarbij het programma moet zijn. Van belang is deze hulp niet te lang te laten duren.

Ook is het nodig regelmatig het resultaat te evalueren. Een interne leerlingbegeleider uit het team kan bij dit alles een belangrijke rol spelen.

In bijlage 3 wordt een voorbeeld gegeven van een beknopt handelingsplan dat kan worden gebruikt bij de invoering van speciale leerhulp tijdens de *zelfstandig werken-momenten*.

2.4 Literatuur

Bakermans, J. (1997). *Zelfstandig leren*.

Amersfoort: Christelijk Pedagogisch Studiecentrum.

Ebbens, C. (1996). *Effectief leren in de les, basisvaardigheden voor docenten*.

Groningen: Wolters Noordhoff.

Förrer, M. en Janssen, A. (1996). *Verder met Klassenmanagement*.

Amersfoort: Christelijk Pedagogisch Studiecentrum.

basis voor uw onderwijs

Mercuriusweg 14 4051 CV - Ochten - Telefoon 0344-647608.

Franzen, Y. (1996). *Anders organiseren, scholen zetten zich in voor succesvol onderwijs*.
Amersfoort: Christelijk Pedagogisch Studiecentrum.

Leenders, Y. (1994) *Klasmanagement in de onderbouw*.
Amersfoort: Christelijk Pedagogisch Studiecentrum.

Bijlage 1: observatieformulier zelfstandig werken: startfase

Duur:	
Vakken en opdrachten:	
Groep en leerkracht:	

Naam kind vermelden en eventuele omschrijving

Tijd	Kwam naar	Niet taakgericht	Heeft	Had niet	Andere
-------------	------------------	-------------------------	--------------	-----------------	---------------

basis voor uw onderwijs

Mercuriusweg 14 4051 CV - Ochten - Telefoon 0344-647608.

	leerkracht om hulp	(doelloos) rondlopen	opdracht niet begrepen	nodig materiaal	problemen
--	--------------------	----------------------	------------------------	-----------------	-----------

Bijlage 2: Observatieformulier zelfstandig werken: ná de startfase

Duur:	
Vakken en opdrachten:	
Groep en leerkracht:	

Naam kind vermelden en eventuele omschrijving						
Tijd	Kwam naar leerkracht om hulp	Niet taakgericht doelloos rondlopen	Heeft opdracht niet begrepen	Had niet het nodige materiaal	Heeft vervolgoopdracht gedaan	Positieve observaties

basis voor uw onderwijs

Mercuriusweg 14 4051 CV - Ochten - Telefoon 0344-647608.

--	--	--	--	--	--	--

Bijlage 3: Plan voor speciale leerhulp

Speciale leerhulp Plan voor : Conclusie:
 Doel :
 Periode :

Data	Aanbiedingsstof	Middelen	Opmerkingen/ Evaluaties
------	-----------------	----------	----------------------------

Maandag			
Dinsdag			
Woensdag			
Donderdag			
Vrijdag			
Maandag			
Dinsdag			
Woensdag			
Donderdag			
Vrijdag			

Bijlage 4: Weektaak en weekplanning voor zelfstandig werken.

Naam:..... Week:.....

weektaak		weekplanning aftekenen			
		volg- orde *	tijd	leerling	leerkracht
<i>rekenen</i>					
<i>woordpakket spelling</i>					
 KOKS GESTO BV <small>basis voor uw onderwijs</small>					
<small>Mercuriusweg 14</small>		<small>4051 CV -</small>	<small>Ochten -</small>	<small>Telefoon 0344-647608.</small>	

taal

begrijpend lezen

stelkaarten

topo

keuzehoek		Opmerkingen leerkracht
0 loco taal nr	0 varia rekenen	
0 loco rekenen	0 varia taal nr	
0 lego	0 varia begr.1	
0 schakel	0 puzzel	Opmerkingen leerling
0 bibl. boek lezen	0 dammen	
0 schaken	0 pico piccolo	
0 knex	0 computer	
0 plustaken		

*vul in:ma/di/wo/do/vrij

Bijlage 5: Dagtaak en dagplanning voor zelfstandig werken.

Naam:.....

Datum:.....

dagtaak	dagplanning aftekenen			
	volg-orde	tijd	leerling	leerkracht
<i>rekenen</i>				
<i>woordpakket spelling</i>				
 KOKS GESTO BV basis voor uw onderwijs	Mercuriusweg 14	4051 CV - Ochten	Telefoon	0344-647608.

taal

begrijpend lezen

stelkaarten

topo

---

keuzehoek

0 loco taal nr	0 varia rekenen
0 loco rekenen	0 varia taal nr
0 lego	0 varia begr.l
0 schakel	0 puzzel
0 bibl.boek lezen	0 dammen
0 schaken	0 pico piccolo
0 knex	0 computer
0 plustaken	0
0	0

Opmerkingen leerkracht

Opmerkingen leerling